

ղած է՝ Վափոյի երկրին մէջ Փուց-
ցոյի շրջանակները, ուր որ Վրիստո-
սէ առաջ ծովը 20 թղաչափ՝ հիմա-
կուրնէ ցած է եղեր, ինչպէս կերեւայ
Սերապիս կուռքին տաճարին հին մո-
զայիքա յատակէն, որուն վրայ առջի
դարուն մէջը նոր մեծ քարերով յա-
տակ շինուեցաւ, որ ան ատենը ծովը
9 թղաչափ հիմակուրնէ բարձր է ե-
ղեր. ետքը միջին դարուն ատենը աս
քարէ յատակը քակելով, հին մոզայի-
քան բացին, ու ան ատենը Վափոյ-
չի աստղաբաշխին ըսածին նայելով՝
ծովը 30 թիզի չափ բարձր է եղեր.
իսկ աս դարուն սկիզբը միայն 4 թիզ
հիմակուրնէ ցած էր: 1580ին Սու-
ֆրէտոյ անունով մէկը կըզրէ, թէ
50 տարի առաջ Փուցցոյի ու Սու-
քրին լճին մէջտեղերը, ուր որ Ժո-
ղովուրդը իր օրը ձուկ կըբռնէին, հոն
քանի մը հինփլատակներ կըտեսնուին
եղեր: Եւ ջրին ցածնալուն ու բար-
ձրանալուն փոփոխութիւնը հաւա-
նականաբար հրաբուխներէն՝ պիտի
սլաքառած ըլլայ. որով աս գաւառ-
ները խիստ շատ շարժի ենթակայ ըլ-
լալով, ծովուն տակը երբեմն լեռ կը-
փրչի, ու երբեմն յատակը կըբար-
ձրանայ: Ինչպէս 1538ին սաստիկ եր-
կրաշարժէ մը ետեւ նոր լեռ մը դուրս
եկաւ Սուքրին լճին մօտերը:

Ետեւ մէջ զատ կայ մէկ ծովին ուրիշ
ցածնալ ու բարձրանալ մը, որ 24 Ժա-
մու մէջ երկերկու անգամ կըհանդի-
պի, որ ջուրը կըքաշուի ու կըբարձրա-
նայ. ու աս եւեւըք զգալի է ովկիա-
նոսին եղերքը՝ ուր որ 10 կանգուն
կըլլայ երբեմն ջրին ելլալն ու իջնա-
լը. բայց ասոր պատճառն ալ արեւուն
ու լուսնին ձգողութիւնն է, որուն
վրայ կարժէ ուրիշ անգամ մը առան-
ձին գրել:

Վեռ ուրիշ տեղեկանալու բաներ
ալ կըգտնուին ծովուն վրայ, բայց
աւելի աշխարհագրական խնդիրներ

1 Թիւ կամ Լիւալի, տաճ. գաւառ:

2 Հրաբուխ կըսուին ան լեռները, որոնց մէջէն
ինքնիքն կրակ կըբխէ:

ըլլալով՝ քան թէ բնաբանական, աս
տեղս չուզեցինք գրել. ինչպէս նաեւ
մէջի եղած կենդանեաց ու բուսոց
վրայ. վասն զի ինչպէս ցամաքն ու
օդը, ասանկ ալ ծովը զարգարուած է
կերպ կերպ ձկներով, խեցեմորթներ-
ով, Ժժմունքներով ու բուստի՝
տեսակ բոյսերով: Բայց ասոնց ալ
տեղը հոս չըլլալով, կըթողունք որ
բնական պատմութեանց մէջը գը-
րուին:

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

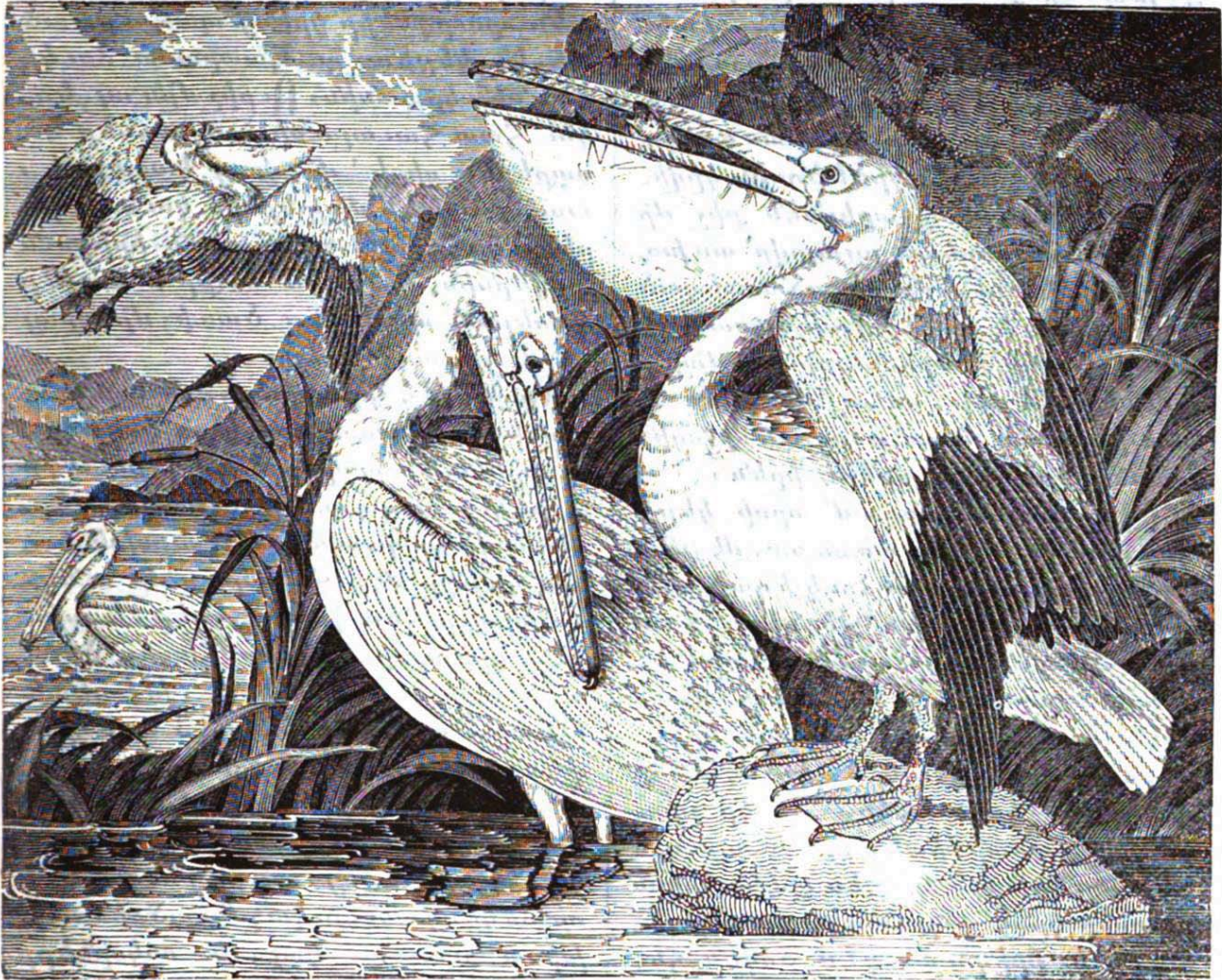
Հաւաքումն:

Երկրի մէջ շատ զար-
մանալի յատկութիւն ունեցողներէն
մէկը հաւաքումն է. անոր համար
թէպէտ շատ բան գրած են անոր վը-
րայ բնաբանները, բայց մէկն ալ բո-
լոր ունեցած յատկութիւնները չէ
կրցած ստորագրել: Հաւաքումը շատ
տեսակ է, և կըգտնուի Եգիպտոս, Բաբի-
լոն, հարաւային Բերիկա, երբեմն
ալ Եւրոպայի հարաւային կողմերը:
Շերմակ հաւաքումը ամէն տեսակէն
աղուոր, ու կարապէն խոշոր է. ասոր
փետուրները գրեթէ բոլոր շերմակ
են. միայն թւերուն մէկ քանի փե-
տուրները սև, ու քիչ մը գունաթափ
կարմրի կըզարնեն. իսկ գլխուն վը-
րայի փետուրները քիչ մը երկայն ըլ-
լալով՝ կատարքի պէս կըձևանան:
Վլուխը երկու կողմէն տափակ է,
աչքերը պզտիկ, ու աչուրներուն քո-
վերը լերկ. կտուցը մէկ ոտնաչափէն
աւելի երկայնութիւն ունի, և անոր վը-
րայի կողմը ձկան փուշի պէս է՝ լայն
ու տափակ, ծայրն ալ ճանկի պէս վար
ծուած: Վարի կտուցը երկու բաժ-

1 Տճ. մերձան, իւզ սիւրիս:

2 Տաճկ. բախաճ, իւմի ձիւրան, իւմի բիւալ: Լատ.
Pelecanus.

3 Մեր լեզուով հաւաքումն ըսուելուն պատճառը
աս կերնայ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՆՈՒՄՆԵՐ

նուաժ է, և ան երկու կտորէն պարկի պէս մաշկ մը կախուաժ է. լեզուն այն չափ պղտիկ է որ հազիւ կը տեսնուի. ոտուկները կապարի գունով են. իսկ պոչը 17 փետուրէ բաղկացած է: Արի կտուցէն կախուաժ պարկը այն չափ մեծ է որ քսան սնակ՝ ջուր կառնէ. քանի որ պարապ է՝ մորթը քաշուաժ ըլլալով պղտիկ բան մը կերելնայ. բայց պէտք եղած ատենը չափէն աւելի կը մեծնայ. կըսեն թէ մարդու մը գլուխ դիւրաւ կը մտնէ մէջը: Սմանք աս պարկը ծխախոտ² պահելու կը գործածեն. տեղ տեղ նաւաւարները ասոր մաշկէն գլխարկ կը շինեն իրենց. Սիամացիք նուագա-

րանի լար, իսկ՝ Նեղոս գետին ձկնորսները ջրի աման: Եւ մաշկին բանաժն ու կոկածը ոչխարի մորթէն շատ ազնիւ կը լայ կըսեն:

Հին ատենը աս թռչունիս բնութիւնը ծնողական սիրոյ օրինակ է կըսէին. վասն զի խօսք մը կար թէ ասիկայ ձագերուն անօթի մնացած ատենը՝ երբոր ուրիշ բան չգտնէ՝ իր կուրծքը կը կըտցէ, ու արեամբը կը կերակրէ զանոնք. անոր համար մեր մատենագիրներէն Վարդան վարդապետն ալ աւելի պարագաներով կըսէ. «Եւն զհաւալուսն որդեսէր, մինչ չեթալ ՚ի բնոյն բերել որս. և ՚ի նեղել ձագուցն սպանանէ կտցով, և ապա հանէ արիւն ՚ի լանջացն, և առնու ջուր ՚ի բերանն և սրսկէ

1 Չաւա4:

2 Թի-Թի-ն:

„յետ երեք աւուր և կենդանաւ
 „նան „: Բայց վերջերը քննելով տե-
 սեր են որ ասիկայ շինծու խօսք է .
 հապա ան ձկներն որ իր պարկին մէջ
 կրէցընէ հաւալուսը՝ ինչուան որ բոյ-
 նը բերէ նէ քիչ մը կը ծեծուին կը վի-
 ռաւորուին . անոնց արիւնէն քիչ մը
 կուրծքը պըշտըկած ըլլալով՝ աս խօ-
 սակցութիւններուն պատճառ եղած
 է : Եւ իրաւ է որ թուխսի նստած ա-
 տենը հաւկիթներուն վրայէն մայրը
 ամենեւին չելէր , ու բոյնէն չհեռա-
 նար ինչուան 43 օր , բայց ան միջոցին
 արուն կերակուր կը բերէ իրեն :

()ըր երկու անգամ որսի կելէ
 հաւալուսը . մէյմը առաւօտ , մէյմըն
 ալ իրիկուն . և շատ ձուկ եղած տե-
 ղուանքը կը պտըտի : Տեսնելու բան
 է ան միջոցին ասոր շարժմունքը . ե-
 րեսուն քառասուն ոտնաչափ բար-
 ձրէն թւերը բացած՝ անշարժ կը կե-
 նայ . որս մը տեսնելուն պէս՝ մէկէն՝ ի
 մէկ վրան կը լարաւոր . ձուկը շփո-
 թելով չկրնար փախչիլ , հաւալուսին
 բերանը կ'իյնայ . այսպէս կրկին կրկին
 իր որսը կընէ՝ ինչուան որ պարկը լե-
 ցուի , և իրիկուն դէմ ծովէն հե-
 ռանալով՝ ծառի մը վրայ կը դառնի :
 Եւ ատ անգամ բոլոր օրը թմրած՝ ար-
 ձանի մը պէս կը կենայ , գլուխը գրե-
 թէ միշտ փորուն վրայ ծռած :

Հաւալուսը ոչ միայն ջրօտ ու ցած
 երկիրներ կը բնակի , հապա նաև Բ-
 րաբիա , Պարսկաստան և ուրիշ անա-
 պատ տեղուանք , ու հեռու տեղերէ
 իր պարկովը ջուր կը տանի ձագերուն :

Բանց վերոյիշեալ շինծու խօսքին
 կարօտ ըլլալով՝ կը տեսնենք որ աս
 թռչունը իրաւցընէ շատ սէր կը-
 ցուցընէ ոչ միայն իր ձագերուն ,
 հապա նաև ուրիշ հաւալուսներու
 ալ : Ետենով քանի մը որսորդ հա-
 ւալուսի մը ձագ բռներ են , ու մէկ
 թւը կտրեր՝ ծառի մը վրայ կե-
 ցուցեր են , ու իրենք մօտ տեղ մը
 պահուրտեր են . աս ձագը պոռալուն
 պէս ուրիշ հաւալուսներ կուգան , ի-
 րենց պարկին մէջ եղած ձկները բոլոր

առջը կը թափեն որ ուտէ . ան ա-
 տեն որսորդները իրենց պահուրտած
 տեղէն կելեն , ու պատրաստ ձուկը
 կ'առնեն կը տանին : Ուրիշ մըն ալ եր-
 կու հատ հաւալուսի ձագ բռներ է ,
 ոտքերէն ցիցի՝ մը վրայ կապեր է .
 ասոնց ձայնէն մայրերնին կուգայ զի-
 րենք կը հոգայ , ու ինչուան իրիկուն
 քովերնին կենալէն ետքը , մուծը
 կ'օխելուն պէս՝ մօտ ծառի մը վրայ
 կելէ կը դառնի եղեր :

Երեսն թէ հաւալուսը այնչափ կըն
 տանենայ որ առաւօտը թող կուտան ,
 ու իրիկունը պարկը ձկով լեցուն իր
 տիրոջ քով կը դառնայ : Ետենք գեր
 մանացին կը պատմէ թէ () արքսիմիիա
 նոս կայսրը մէկ հաւալուս մը ունէր
 որ զօրացը հետ կը բալէ եղեր . և այն
 պէս կը բարձրանար որ հազիւ ծիծ-
 ռան չափ կերենար կըսէ , թէ պէտե
 թւերուն մեծութիւնը 15 ոտնաչա-
 փէն աւելի էր : Երաւցընէ զարմանա-
 լի բան է որ ինքը 24 կամ 25 լիպրէ
 ծանրութիւն ունենայ , և այնչափ
 տեղ բարձրանայ . բայց քննուած է
 որ աս կենդանւոյս կազմուածքին մէջ
 խիստ շատ օդ կայ , և ոսկորները
 շատ բարակ են : Ինչուան 80 տարի
 կապրի կըսեն աս թռչունը . և կերե-
 նայ թէ ոսկորները կամաց կամաց
 կարծրանալուն համար է անանկ շատ
 ապրիլը . բռնուած պահուածն ալ ու-
 րիշ թռչուններէն աւելի կապրի , ինչ
 պէս մէկը կը պատմէ թէ 50 տարի
 պահէր է :

Հաւալուսը խիստ որկրամոլ է .
 անանկ որ իրեն մէկ անգամուան կե-
 րածը եօթը մարդու կերակուր է .
 վեց եօթը լիպրէ կը ռող ձուկը իրեն
 համար հազիւ մէկ պատառ մըն է :

Երբեմն ծովու ագռաւներուն հետ
 կը միանան հաւալուսները ձուկ որսա-
 լու համար՝ աս կերպով : Ետենք
 ծովուն վր կըսկըլոր կը շարուին . հա-
 ւալուսներն ալ անոնց մէջ տեղը՝ թւե-
 րը բացած կը կենան . ծովու ագռաւ-

ները ջրին մէջ մտնելով՝ ձկները մէջերնին կառնեն, և կամաց կամաց կըրոր պզտիկցընելով դէպ 'ի ծովեզերքը կըբըշեն ու ետքը կըբռնեն:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Հոգեմբեր ամսան մէջ երկրագործին ու պարտիպանին ընելիք:

Եւ ամսուս մէջ պէտք է նայիլ որ ամէն տեսակ պտուղները քաղուին ու արմտիքները հնձուին, ինչպէս խաղողը, տանձը, խնձորը, շագանակը՝, նմանապէս կաղամախի և ուրիշ վայրի ծառերուն պտուղները՝ խոզերուն տալու համար. մասնաւոր կերպով հոգ տանելու է որ գինիները աս ամսուան մէջ շինուին լմննան: Եւ մէն արտի հողերուն մէջ պէտք է պարատու թիւն՝ կիր ու անտառի սև հող խառնել՝ արտերը խորունկ հերկելով, ետքը անոնց մէջ ցանելու է աշնան ցորենն ու գարին: Եւ պտղատու ծառերն որ չոր տեղ կուզեն՝ աս ամսուս մէջ կրնան տնկուիլ. իսկ անոնք որ թաց տեղ կուզեն՝ պէտք է սպասել որ ձմեռուան վերջերը տնկուին: Եւ առերէն թափթըփած տերևները ժողվելու ու պահելու է. ասոնցմով կրնաս կանգառներուն՝ և ուրիշ բոյսերուն վրան ծածկել որ ձմեռուան ցրտէն չփասուին. նաև կրնաս պարատու թեան պէս արտերու հողին մէջ խառնել: Եւ ամսուս վերջերը աղէկ օգերուն կրնաս յօտել՝ խնձորի ու տանձի ծառերը. կրնաս նաև տընկել պտուղներու կուտերը, բայց աս բանիս համար պէտք է ընտրել պարատ հող, ու օգոստոս ամսէն՝ ի վեր անիկայ պատրաստելու է. բաց 'ի ընկուզէն ու շագանակէն ու մէկ քանի

այսպիսի կուտերէն որ մուկերը կըրնան ուտել, ուրիշ ամէն տեսակ կուտ կրնաս տնկել:

Եւ մէնէն աւելի հոգ պէտք է ընել կենդանեաց վրայ, մանաւանդ ձիերուն, կովերուն ու ոչխարներուն. կամաց կամաց զիրենք ախոռն ու փարախը քաշելու է, ու նայելու է որ կենդանեաց շատու թեանը համեմատ առատ խոտ գտնուի. և թէ որ մէջերնին պակասաւոր մը կայ՝ մորթելու է. առջի բերան մէկէն չոր խոտ պէտք չէ տալ, հապա կանաչ խոտը չորի հետ խառնելով, որպէս զի կամաց կամաց վարժին. վասն զի շատ փնասակար է կենդանեաց՝ կանաչ խոտէն ետքը մէկէն չոր խոտ ուտելը: Եւ կրա գործները հինգ կանոն կուտան կենդանիները կերակրելու համար. Եւ առջին, ամէն կենդանեաց ան կերակուրը տալ՝ որ իրեն յարմար է: Եւ երրորդ, որչափ որ դժուարամարս է կերակուրը՝ այնչափ քիչ տալ, ու որչափ որ դիւրամարս՝ այնչափ շատ: Եւ երրորդ, ոչ այնչափ ջրի և ոչ այնչափ թաց ըլլայ կերածին, հապա միջակ: Եւ երրորդ, պէտք է խոտերը անանկ մէկմէկու հետ բաղադրել որ սննդաւոր հիւթերնին աւելնայ: Եւ հինգերորդ, կենդանեաց կերակուրը մէկէն պէտք չէ փոխել, կամ մէյմը շատ՝ մէյմը քիչ պէտք չէ տալ:

Կենդանեաց համար ամէնէն աղէկ կերակուրը խոտն է. բայց ասիկայ քիչ կը պարարտացընէ ու քիչ կաթ կըբերէ. ընդհանրապէս չոր խոտին հետ անոր կէսին չափ ջրի բան մը խառնելու աւելի շահաւոր է:

Յարդը՝ թէ որ չափով գործածուի՝ շատ օգտակար է. բայց աւելի ուրիշ խոտի հետ խառնելով կըգործածուի. և մանր ջարդելով խառնածը աւելի աղէկ է: Եւ երմանիայի ընդհանուր սովորութիւնն է որ ջարդած յարդը վարսակով՝ կըխառնեն, և աս խառնուրդը գարիէն աւելի սը-